

פרשת ויחי, עשרה בטבת

פרשנים ודרשנים רבים, קדמונים גם חדשים, עמדו על הכפילויות ואף הסתירות הקיימות בפרשת ברכות יעקב ליוסף ולבניו בסוף ספר בראשית. מערכת כפילויות וסתירות אחת שנדונה בהרחבה, בין היתר, על ידי הר"מ ברויאר, נוגעת לברכת יעקב ליוסף ולבניו. נראה שפרשת המפגש בין יעקב ליוסף ובניו משלבת לפחות שני סיפורים דומים אך לא זהים. באחד יעקב מברך את יוסף ובאחר יעקב מברך את בניו, באחד יעקב רואה את בני יוסף ובאחר אינו רואם כי עיניו כבדו מזוקן, ועוד הבדלים רבים. הרב ברויאר מפרש את הכפילויות הללו לפי דרכו, כביטוי של בחינות שונות בספורי התורה, כדרך שמתפרשות הכפילויות מתחילת הספר, החל בכפל סיפורי הבריאה בפרקים א ו-ב.¹

לפי הסברו של הרב ברויאר שתי הבחינות או שתי נקודות המבט של סיפור ברכת יעקב, הן ברכת הבנים וברכת הנכדים. לפי מהלך אחד של הסיפור, הכוונה העיקרית של יעקב היתה לברך את יוסף, ולפי מהלך אחר של הסיפור הכוונה העיקרית של יעקב היתה לברך את בניו. מתוך כך, חלקים מן הפרשה מדגישים את ההבט של ברכת יעקב ליוסף ואחרים את ההבט של הברכה לבנים. עדיין יש מקום להוסיף על פירושו של הרב ברויאר, מה טעם נדרש יעקב לכפילות זו, ומה ראתה התורה לספר סיפור מורכב המשלב בין שתי הבחינות הללו.

סוג אחר של כפילות קיים בפרשתנו בכך שיעקב קיים שני מעמדים של פרידה, צוואה וברכה. האחד הוא המעמד שבו ברך את יוסף, הטיל עליו צוואה לקברו בארץ כנען, וזיכה אותו בכפל ירושה ונחלה בארץ ישראל בכך שהפך את שני בניו, אפרים ומנשה, ליורשים שוים בערכם לראובן ושמעון. המעמד השני הוא המעמד שבו ברך יעקב את כל בניו וציוה גם אותם על קבורתו בארץ כנען. במעמד השני מופיעים שנים עשר שבטי ישראל ובהם גם יוסף, אך אפרים ומנשה אינם נזכרים שם. מן המעמד השני מתבררת מנהיגותו של יהודה: "ישתחוו לך בני אביך" ויוסף אינו מתייחד באופן מובהק משאר האחים. דוגמה נוספת להבדל מובהק בין שני המעמדים: כאשר יעקב מציג ליוסף את בקשתו להקבר בארץ ישראל הוא מבקש "ושכבתי עם אבותי... וקברתני בקבורתם", אין הוא מזכיר בשמה את מערת המכפלה, אינו מונה את שמות האבות ומזכיר רק את העובדה שקבר את רחל בדרך אפרת. ואילו כאשר הוא מדבר עם שנים עשר השבטים ומצוה אותם, הוא מציין במפורש את רצונו להקבר במערת המכפלה, שם קבורים אברהם ושרה, יצחק ורבקה, "ושמה קברתי את לאה", ואת קבורת רחל אינו מזכיר כלל.

על אלה יש להוסיף גם את השימוש המתחלף בשמות יעקב וישראל. הפרשה פותחת ב"ויחי יעקב בארץ מצרים" ומיד בפסוק השני "ויקברו ימי ישראל למות". בפרשת ברכות יוסף ובניו (מז כח – מז כב) מופיע שם יעקב רק במשפטי המבוא, ואילו בתיאור של מעמדי הברכה מופיע שם ישראל. בפרשת ברכת השבטים (פרק מט) השימוש המתחלף בשמות הוא ברמה של תקבולות בתוך אותו פסוק: "האספו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם", או: "מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל".

מסתבר שהפרשה החותמת את חיי יעקב, את סיפור יוסף ואחיו, ואת ספר בראשית כולו, משקפת את התופעה שעמדנו עליה לכל אורך הספר. והיא תופעת הגיוון וריבוי הפנים, שיסודה בשניות שמראשית הבריאה. הכפילות של שמות יעקב וישראל, של סיפורי ברכת יוסף ובניו, ושל מעמדי הברכות והצוואות ליוסף ולאחים, מעידה על העולם המורכב ורב האנפין של בית ישראל כולו.

החל מפרשת ויצא מתפתח בספר בראשית המבנה הכפול של בית ישראל, בית לאה ובית רחל. המאבק בין האחים על ההנהגה, שהגיע לשיאו במפגש בין יהודה ליוסף בראש פרשת ויגש, עובר לפסים אחרים בפרשתנו אך אינו מתבטל, אדרבה, הוא מקבל חיזוק נוסף מברכותיו של יעקב. שכבר בעת חלומותיו הראשונים של יוסף "שמר את הדבר". כאשר הוא מזמין את יוסף בנפרד מן האחים, מצווה אותו על קבורתו בארץ, מתנצל לפניו על כך שלא ייקבר עם רחל אמו האהובה, ומכפיל את נחלתו בארץ על ידי הברכה לאפרים ומנשה, הוא מבסס את מעמדו של יוסף ומעמדם של שבטי יוסף בבית ישראל. הוא מכין את הרקע להנהגת יהושע האפרתי, לשופטים

¹ הרב מרדכי ברויאר, פרקי בראשית ח"ב, 705 - 714

משבטי הצפון, למשכן שילה ולממלכת ישראל, עד משיח בן יוסף. כאשר הוא מזמין את שאר השבטים ומכתיר את יהודה בראשם, הוא מכין את הרקע למלכות בית דוד, ירושלים ובית המקדש. העצמה של ההבדלות בין שני הבתים הללו אינה מאפשרת לכלול אותם בתוך נאום צוואה אחד, שהיתה מחייבת אחת משתיים – או חידוד מפורש של השניות והמחלוקת, או טשטוש מכוון שלה. שני מצבים שאינם רצויים. נכון יותר לספר את הסיפור פעמיים, כל פרשה באופן שלם ומלא לעצמה. צוואת יוסף וצוואת יהודה והשבטים.

הפער בין ברכת יוסף לברכת בניו אינו כה גדול, ולכן לא היה צריך להציב אותם כשתי פרשיות נפרדות. ניתן לשלב את שני הסיפורים יחדיו וליצור רושם של רקמה אחת. ברכה אחת היא הברכה של יוסף ועיקרה מתן המעמד המיוחד ליוסף בין האחים בכך ששני בניו מתקבלים כבני יעקב, וזוכים לנחלה כך שנחלת יוסף הופכת להיות נחלה כפולה, כדין בכור.² ברכת יעקב לבני יוסף היא משנית לברכה העיקרית ליוסף. אחרי ששני הבנים הללו זכו למעמד שווה לבנים, "כראובן ושמעון יהיו לי", והם יהיו לשנים משנים עשר שבטי ישראל, ראויים הם לברכה כשאר השבטים. אלא שמכיון שלא יוכלו השנים להשתתף במעמד הברכה לכלל השבטים, שהרי מעמד זה מיועד להנהגתו של יהודה ואין מקום לכבד בו את יוסף יותר מן השאר, נדרש יעקב לברך את בני יוסף בנפרד, כהמשך לברכת יוסף עצמו. ברכת בני יוסף דומה יותר לברכת השבטים מאשר לברכת יוסף אביהם, כי יעקב מתאר בה את אשר יקרה אותם באחרית הימים, כאשר אפרים יגדל ויעצם יותר ממנשה הגדול ממנו.

סוג שלישי של כפילות הוא השימוש המתחלף בשם יעקב ובשם ישראל. הסמיכות של החילוף הזה, אפילו בתוך כדי פסוק אחד, מעידה על כך ששתי ההנהגות הללו, בחינת יעקב ובחינת ישראל כרוכות ואחוזות זו בזו עד בלי הכר. מסתבר שהעקבה והיושרה של יעקב – ישראל אינן שתי תכונות מנוגדות ונבדלות המתרוצצות בלבו כשם שהתרוצצו הבנים בקרבה של רבקה. שני השמות הללו הם שני ייצוגים חיצוניים למבנה אישיות שלם, אדם שיכול לעקוב את אחיו ביושר.

על סף הופעתו של עם ישראל בתחילת ספר שמות, משלימה פרשת ויחי את המכלול המורכב והמגוון של האישים והתכונות המהווים את התשתית לבניינה וקיומה של האומה. שתיים עשרה האבנים שמתלכדות לאחת. "משם רועה אבן ישראל".

² עיי' רבנו בחיי לבראשית מה ה, והמחלוקת שהציג בין רש"י ורמב"ן בהגדרת בכורתו של יוסף.